

ŞER'İYYE MAHKEMELERİ ARAŞTIRMALARINDA DEĞİŞEN BAKIŞ AÇILARI: METODOLOJİLER VE PARADİGMALAR*

THEME ISSUE: SHIFTING PERSPECTIVES IN THE STUDY OF SHARI'A
COURTS: METHODOLOGIES AND PARADIGMS**

Iris Agmon

Ben Gurion University
Department of Middle East Studies

iris.agmon@gmail.com

 0000-0003-3447-934X

Ido Shahar

The Hebrew University of Jerusalem
Department of Sociology and Anthropology

idoshah@gmail.com

 0000-0001-7944-6133

Çeviren: Rifat Atay

Prof. Dr., Akdeniz Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Felsefesi Anabilim Dalı
Prof., Akdeniz University Faculty of Theology Department of Philosophy of Religion

rifatay@gmail.com

 0000-0001-8715-3023

Çeviren: Hilal Atılğan Moğol

Arş. Gör., Akdeniz Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Hukuk Anabilim Dalı
Res. Assist., Akdeniz University Faculty of Theology Department of Islamic Law

hilalatilgan3@gmail.com

 0000-0003-3343-2662

İletişim: Iris Agmon, Department of Middle East Studies, Ben Gurion University, Beer Sheva 84105, Israel. *E-mail:* iris.agmon@gmail.com

Ido Shahar, Post-doctoral Fellow, Department of Sociology and Anthropology, The Hebrew University of Jerusalem, Jerusalem 91905, Israel. *E-mail:* idoshah@gmail.com

Iris Agmon and Ido Shahar, "Theme Issue: Shifting Perspectives in the Study of "Shari'a" Courts: Methodologies and Paradigms", *Islamic Law and Society*, 15 (2008), 1-19/ DOI: 10.1163/156851908X287271. [Tercümenin yayımlanması için verdikleri izinden dolayı Iris Agmon ve Ido Shahar'a teşekkür ederiz.]

* [Makale, adı geçen dergideki çalışmaları tanıtmak amacıyla sayı editörleri tarafından kaleme alındığı için orijinal başlığında "Theme Issue: Sayı Konusu" ifadesi yer almaktadır. Şer'iyye mahkemeleri araştırmalarında gidişatı göstermesi adına tercümesinin alana önemli bir katkı sağlayacağını düşündüğümüz için tercüme gerekliliğini bulsak da ilgili ifadeye başlıkta yer vermek okuyucuyu yanıltacağı için bir tasarrufta bulunarak ifadenin tercümesine dipnotta yer vermeyi uygun gördük.]

** David Powers ve Aharon Layish'a bu sayı konusunun hazırlanmasındaki faydalı önerileri ve cömert destekleri için müteşekkirimiz. Aynı şekilde Ursula Wokock'e çok kıymetli tavsiyeleri için de teşekkür ederiz.

Makale Bilgisi/Article Information

<h1>Hikem</h1> <p>Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi Journal of Karamanoglu Mehmetbey University Faculty of Islamic Sciences Mart/March 2024 Cilt/Volume: 2 Sayı/Issue: 1</p>			
Makale Türü Article Type	Çeviri Makale Translated Article	Benzerlik Taraması Plagiarism Checks	Yapıldı – iThenticate Yes – iThenticate
Geliş Tarihi Received	04.01.2024	Kabul Tarihi Accepted	22.01.2024
Yayın Tarihi Published	29.03.2024	e-ISSN: 3023-4247 https://dergipark.org.tr/tr/pub/hikem	
Atıf Bilgisi Citation	Iris Agmon-Ido Shahaar, “Şer’iyye Mahkemeleri Araştırmalarında Değişen Bakış Açları: Metodolojiler ve Paradigmalar” (Çev. Rıfat Atay-Hilal Atılğan Moğol), <i>Hikem</i> 2/1 (2024), 73-87.		

Öz: Biz bu makalede iki genel soruyu inceleyerek, bu sayı konusunu içeren makaleleri alanın daha geniş bağlamına yerleştirmeyi hedefliyoruz: İlk olarak, neden şer’iyye mahkemeleri ve onunla ilgili sosyo-hukuk alan 1990’lara kadar ilmî açıdan az ilgi görmüştür? İkincisi, bu durum neden son on yılda değişmiştir? Yakın zamana kadar İslam hukuk tarihi, sosyal tarih ve hukuk antropolojisi çalışan pek çok araştırmacı mahkemelerle ve onların hukuki uygulamalarıyla nadiren ilgilenmişlerdir. Biz bu ihmalin, bu üç alt disiplini şekillendiren ve onların arasında ve içlerinde bir iş bölümü oluşturan akademik geleneklerden kaynaklandığını iddia ediyoruz. İlâveten, son zamanlarda her üç alt disiplinin şer’iyye mahkemelerine olan ilgi artışının, her alanın içindeki öz eleştirinin ve beşeri ve sosyal bilimlerdeki geniş metodolojik ve epistemolojik değişimlerin bir sonucu olduğunu iddia ediyoruz.

Anahtar Kelimeler: Şer’iyye Mahkemeleri, Sicil, Tarih Yazımı, Sosyal Tarih, Hukuk Tarihi, Hukuk Antropolojisi, Metodoloji

Müslüman hâkimlerin (*kadı*) uygulamaları ve Müslüman mahkemelerde (*şer'iyye mahkemesi*) kullanılan yasal yöntemler Batılı gözlemciler arasında, hukuki prosedürün görülen tuhaflık ve anlaşılabilirliğinden, zahiren *kadın*'ın sınırsız otoritesi ve İslâmî yargının görünürdeki keyfi yapısına kadar değişen muğlak tepkilere neden olmuştur. Kısacası, Batılı gözlemciler *şer'iyye* mahkemelerine aynı zamanda hem etkileyici hem de itici ilginç bir kurum olarak bakma eğilimindedirler.¹

Müsteşrikler, hukuk araştırmacıları ve amatör araştırmacılar benzer şekilde *şer'iyye* mahkemelerini ve genel olarak *şer'î* hukuku aydın "Batı" hukuk mahkemesine paradigmatic olarak zıt şekilde inşa etmişlerdir. Bu nedenle *kadı*, "Doğu diktatörlüğünün" simgesi olarak algılanmış², ve -Max Weber tarafından tanımlandığı üzere- "*Kadijustiz/kadıadaleti*" hukukun irrasyonel bir şeklini temsil etmeye başlamıştır ki,

Hukuk üretimi ve hukuk icadı "temelden irrasyoneldir"... Şöyle ki karar, genel normlardan ziyade etik, duygusal ve siyasi bir esas üzerinden değerlendirilerek belirli davanın somut faktörlerinden etkilenmektedir.³

Çoğunlukla yanlış bilgiye dayanan *şer'iyye* mahkemeleri ve İslam hukukunun bu sevimsiz görüntüsü, son on yıllarda İslam hukuk araştırmacıları tarafından düzeltilmiştir.⁴ Ve *şer'iyye* mahkemeleri hâlâ büyük oranda az çalışılmış bir sosyal alan olmaya devam etmekte; farklı zaman ve mekânlarda *şer'iyye* mahkemelerinin içinde neler olduğuna dair bilgimiz yüzeyselliğini korumaktadır. *Medrese*, çarşı, harem ya da cami⁵ gibi diğer bilinen "İslâmî" kurumlara nazaran *şer'iyye* mahkemeleri ilmî açıdan az ilgi görmüştür. *Medrese*, çarşı ya da harem değil de *şer'iyye* mahkeme kayıtlarının (tek. *sicil*) son yıllarda Müslüman toplumlar hakkında tarihi araştırma için önemli bir kaynağa dönüştüğü düşünülürse, *şer'iyye* mahkemesinin kendi başına incelenmeye değer *mühim bir sosyal kurum* olarak ihmal edilmesi gerçek bir bulmacadır.

¹ Ör. bk. Edward W. Lane, *An Account of the Manners and Customs of Modern Egyptians* (London: Adamant Media Corporation, 2005 [Charles Knight and Co., 1836]), 132-8; Mouradgea d'Ohsson, *Tableau général de l'Empire Othoman*, 12 vols. (Paris: Imp. de Monsieur, 1787-1820), vol. 4, 582-3. Ayrıca bk. Daniel Goffman, *The Ottoman Empire and Early Modern Europe* (Cambridge: Cambridge University Press, 2002), 56.

² Karl A. Wittfogel, *Oriental Despotism: A Comparative Study of Complete Power* (New Haven: Yale University Press, 1957).

³ Max Weber, *Law in Economy and Society*, trans. Max Rheinstein (New York: Simon and Schuster, 1967), 63. S. Powers, "Kadijustiz or Qadi Justice: A Paternity Dispute from Fourteenth-Century Morocco," *Islamic Law and Society*, 1 (1995), 332-66.

⁴ Weber'in Kadijustiz kavramıyla ilgili eleştirel müzakereler için bk. Lawrence Rosen, *The Anthropology of Justice: Law and Culture in Islamic Society* (Cambridge: Cambridge University Press, 1989); Irene Schneider, "Die Merkmale der idealtypischen qadi-Justiz. Kritische Anmerkungen zu Max Webers Kategorisierung der islamischen Rechtssprechung," *Der Islam*, 70 (1993), 145-59; Haim Gerber, *State, Society and Law in Islam: Ottoman Law in Comparative Perspective* (Albany: State University of New York Press, 1994), 25-33; David S. Powers, "Kadijustiz or Qadi Justice: A Paternity Dispute from Fourteenth-Century Morocco," *Islamic Law and Society*, 1 (1995), 332-66.

⁵ *Medrese*, cami (*mescid*), harem ve çarşı hakkında bk. *İslam Ansiklopedisi İkinci Baskı*, şu madde başlıklarına bk., Madrasa (J. Pedersen [George Makdisi]); Masdjid (R. Hillenbrand); Harem (y.y.); Suk (Th. Bianquis ve P. Guichard).

Şer'iyye mahkemesi yakın zamana kadar neden az ilgi görmüştür? Durum neden son on yılda değişmiştir? Ve şer'iyye mahkemeleri neden giderek büyüyen ilmî literatürün odak noktası hâline gelmiştir? Bu girişte biz bu sorulara bazı cevaplar vereceğiz. Bizim iddiamıza göre, akademik araştırmalarda şer'iyye mahkemesinin görece ihmali, üç akademik alt disiplinin -hukuk tarihi, hukuk antropolojisi ve sosyal tarih- metodolojik ve teorik eksiklikleri ve onların arasında ve içlerinde problematik bir iş bölümüne kadar götürülebilir. Aynı şekilde şer'iyye mahkemeleri araştırmasına artan ilgi, bu üç disiplinin her birinin içindeki belirli kuramsal, metodolojik ve tematik gelişmelere atfedilebilir.

Üç alt disiplinde şer'iyye mahkemelerinin görece ihmaline ilişkin muhtemel sebepleri ele alarak başlayacağız. Sonrasında şer'iyye mahkemelerine yönelik ilmî ilgide son zamanlarda artışa neden olan belirli metodolojik ve teorik eğilimleri inceleyeceğiz.⁶ *Islamic Law and Society*'nin bu özel sayısında bir araya getirilen, şer'iyye mahkemeleri araştırmasında yeni yaklaşımları örnekleyen dört makaleyi inceleyerek bitireceğiz.

1. 1990'lara Kadar Şer'iyye Mahkemeleri Çalışmaları

Şer'iyye Mahkemeleri ve Hukuk Tarihi

Batı'da İslam üzerine akademik araştırmanın temelleri, 19. yüzyılın ikinci yarısı esnasında hepsi geleneksel filoloji metinleri eğitimi almış, çoğunlukla Alman, Goldziher, Nöldeke, Wellhausen, Snouck-Hurgronje ve diğerleri tarafından kurulmuştur.⁷ Bu entelektüel gelenek içinde, müstakil bir saha olarak İslam hukuk çalışmasını en çok şekillendiren araştırmacı hiç şüphesiz Joseph Schacht. Hem İslâmî araştırmalar hem de Alman hukuk tarihinden etkilenen Joseph Schacht ve diğerleri, ilgilerini İslâmî kutsal metinlere ve klasik *fıkıh* kitaplarını incelemeye yöneltmişlerdir.⁸ Onların bu gibi metinlere odaklanmasının bir sonucu olarak bu araştırmacılar *şeriata*, değişmez bir *dünya görüşüyle* bağlantılı ve sosyal hayattan kopuk kusursuz bir hukuk doktrini imajı oluşturmuşlardır.⁹ Dahası onlar, hukuk doktrinini "gerçek" ya da "saf" İslam hukuku olarak ele alırken, bu hukukun uygulanmasının gayriislami muamelelerle "kirletilmiş" olduğunu kabul ederek İslam hukukunu ilk ve en önce "fakihlerin hukuku" olarak görmüşlerdir.¹⁰

⁶ Bu girişte bütün *sicil*-merkezli literatüre dair kapsamlı bir değerlendirme yapmaya çalışmıyoruz, daha ziyade alandaki çok sayıda bilimsel çalışmadan birkaçına değinerek tarih yazımı ve metodolojik ilgi alanlarımızı vurguluyoruz.

⁷ Mark Batunski, "Carl Heinrich Becker: From Old to Modern Islamology," *International Journal of Middle East Studies*, 13 (1981), 287-310, 295'de. Ayrıca bk. Ursula Woköck, "The Conception of Middle East Studies in German Orientalism" (Ph.D. diss., Tel Aviv University, 2006).

⁸ Joseph Schacht, *The Origins of Muhammadan Jurisprudence* (Oxford: The Clarendon Press, 1950); a.mlf, *An Introduction to Islamic Law* (Oxford: The Clarendon Press, 1964).

⁹ J. N. D. Anderson, *Islamic Law in the Modern World* (New York: New York University Press, 1959), 81; Herbert J. Liebesny, *The Law of the Near and Middle East* (Albany: State University of New York Press, 1975), 4.

¹⁰ C. Snouck Hurgronje, *Selected Works of C. Snouck Hurgronje*, ed. J. Schacht and G.H. Bousquet (Leiden: Brill, 1957), 290; Schacht, *Introduction*, 199, 209; Anderson, *Islamic Law in the Modern World*, 20.

Bu araştırma geleneğine göre *kadılar* yalnızca, İslam hukuk gelişimine katkıları göz ardı edilebilecek “hukuk teknisyenleri”dir.¹¹ Onlar sıklıkla otoritelerini hükümdardan alan ve sözde daha özgür, “temiz kalmış” müftüler ve müellif-hukukçular tarafından gölgede bırakılan rüşvetçi memurlar olarak sunulurlar.¹² Aynı şekilde *şeriat*ın resmi tatbik mahalli olan *şer'iyeye* mahkemeleri, İslam hukukunun tüm gelişiminde ikincil bir kurum olarak görülmüştür.¹³

Onların kavramsal çerçevesine bakıldığında, hukuk tarihçilerinin genel olarak “gerçek dünyada” *şeriat* hukukunun tatbikine, *kadılar*ın hukuki uygulamalarına ve *şer'iyeye* mahkemelerinin işleyişini yöneten kurumsal düzenlemelere yeterince ilgi göstermemeleri şaşırtıcı değildir.¹⁴ Yakın zamana kadar, sadece az sayıda hukuk tarihçisi, İslam hukuk çalışmalarında mahkeme kayıtlarını bir kaynak olarak kullanmıştır.¹⁵

Şer'iyeye Mahkemeleri ve Sosyal Tarih

Orta Doğu'nun sosyal tarihi yaklaşık 1960'ların ortasında müstakil bir araştırma alanı olarak zuhur etmiştir.¹⁶ Kaynak malzemelerini mevcut kurucu metinlerden sağlayan hukuk tarihçilerinin aksine sosyal tarihçiler, kaynakları tespit etmek, ulaşmak ve elde etmek için oldukça çok emek vermek zorundadırlar. Sosyal tarihçiler, Orta Doğu toplumlarıyla ilgili

¹¹ Noel J. Coulson, *Conflicts and Tensions in Islamic Jurisprudence* (Chicago and London: The University of Chicago Press, 1969), 63-4.

¹² Mesela Wael Hallaq “II/VIII. yüzyıldan sonra fakihlerin katkısının durmuş görüldüğünü ve hukukun yorumunun adeta sadece müftünün yetki alanı hâline geldiğini” ifade eder. Wael B. Hallaq, “From *Fatwās* to *Furu'*: Growth and Change in Islamic Substantive Law,” *Islamic Law and Society*, 1 (1994), 29-65, 55'de. Ayrıca bk. Schacht, *Introduction*, 74-5; Baber Johansen, “*Coutumes locales et coutumes universelles: aux sources des règles juridiques en droit musulman hanéfite*,” *Annales Islamologiques*, 27 (1993), 29-35, 31-3'de.

¹³ Hukuk tarihçilerinin *şer'iyeye* mahkemelerini yeterince dikkate almamalarının nedenleriyle ilgili olarak bk. Daniel S. Lev, *Islamic Courts in Indonesia* (Berkeley, Los Angeles, London: The University of California Press, 1972), ix-x; Miriam Hoexter, “*Qadi, Mufti and Ruler: Their Roles in the Development of Islamic Law*,” in *Law, Custom and Statute in the Muslim World*, ed. Ron Shaham (Leiden: Brill, 2007), 67-85, 69'da.

¹⁴ Emile Tyan'da bir istisna bulunabilir, *Histoire de l'organisation judiciaire en pays d'Islam* (Leiden: Brill, 1960 [Paris: Librairie du Recueil Sirey, 1938]).

¹⁵ Ör. bk. Aharon Layish, *Women and Islamic Law in a Non-Muslim State* (Jerusalem: Israel Universities Press, 1975); Ron Shaham, *Family and the Courts in Modern Egypt: A Study Based on Decisions by the Shari'a Courts, 1900-1955* (Leiden: Brill, 1997).

¹⁶ Judith E. Tucker, “Taming the West: Trends in the Writing of Modern Arab Social History in Anglophone Academia,” in *Theory, Politics and the Arab World: Critical Responses*, ed. Hisham Sharabi (New York: Routledge, 1990), 198-228. 1940'ların sonunda ve 1950'lerde bir grup Türk tarihçi, Arap ve Batı akademilerindeki meslektaşlarından en az on yıl önce, sosyoekonomik ve sosyopolitik çalışmalarını çoğunlukla Türkçe yayımlayarak zengin Osmanlı arşivlerini araştırmaya başlamışlardır. (bk. dipnot 17).

deneysel veri içeren tarihi belgeleri bulmaya çalışırken, Osmanlı *şer'iyye* mahkeme kayıtlarında bir altın madeni bulmuşlardır.¹⁷

Şer'iyye mahkemelerinin günlük işlemlerine halkın yanı sıra tanınmış kişiler de katılırdı ve bu işlemlerden çok mühim olanları kaydedilirdi ve bu kayıtlar mahkemede korunurdu. 16. yüzyıl sonrasına tarihlendirilen bu kayıtların birçoğu farklı Osmanlı şehirlerinde günümüze ulaşmıştır.¹⁸ Bu kayıtlar, yüzyıllar boyunca imparatorluğun farklı bölgelerinde meydana gelen çeşitli faaliyet tutanaklarını içerir. Yapıları ve kapsadığı uzun süreler nedeniyle bu kayıtlar, ilk bakışta nicelemeye fevkalade uygun görünen bir belgeleme tarzı sağlamıştır. Gerçekten de bu kayıtlar, büyük sosyal birimlerin uzun süreli gelişmeleri üzerine araştırma için seri ekonomik ve demografik veri sağlayan nicel analizler dalgasına yol açmıştır.

1960'lardan yaklaşık 1990'ların ortalarına kadar sosyal tarihçiler Osmanlı mahkeme kayıtlarını çoğunlukla bir veri bankası olarak kullanmışlardır: Bu kayıtlardan "somut deliller" elde ederek nüfus eğilimleri, ekonomik faaliyetler, evlilik ve boşanma uygulamalarının yanı

---

¹⁷ Çoğunluğu Osmanlı mahkeme kayıtlarına dayanan ya da ona atıfta bulunan makaleler olan en erken çalışmalar, Balkan ve Türk tarihçileri tarafından yazılmıştır (Her ne kadar bu çalışma birincisini [Balkanları] kapsamıyorsa da en erken çalışmaların Macar ve Bulgar tarihçiler tarafından yayımlandığı vurgulanmalıdır). 1940'ların sonunda ve 1950'lerde birkaç çalışma yayımlanmıştır. 1960'larda Osmanlı-Arap Orta Doğu sosyal tarihçileri, özellikle Şam, Kudüs ve Kahire olmak üzere bir dizi mahkeme kayıtları keşfetmişlerdir. Bk. Jon E. Mandaville, "The Ottoman Court Records of Syria and Jordan," *Journal of the American Oriental Society*, 86 (1966), 311-19. Yine de ancak 1960'ların sonu ve 1970'lerin başında, Osmanlı *şer'iyye* mahkeme kayıtları, Osmanlı Orta Doğu sosyal tarihi için büyük bir kaynak hâline gelmiştir. Erken dönemde mahkeme kayıtlarını araştıran tarihçiler arasında İbrahim Gökçen, Halil İnalçık, M. Çağatay Uluçay, Halit Ongan, Jon E. Mandaville, Abdul-Karim Rafeq, André Raymond ve Adnan Bakhit'i görürüz. Mahkeme kayıtlarının içeriği ve önemi hakkındaki ilk yayınlar için bk. Halil İnalçık, "Bursa Şer'iyeye Sicillerinde Fatih Sultan Mehmed'in Fermanları," *Bellekten*, 11 (1947), 693-703; M. Çağatay Uluçay, "Manisa Şer'iyeye Sicillerine Dair Bir Araştırma," *Türkiyat Mecmuası*, 10 (1953), 285-99; Halit Ongan, *Ankara'nın 1 numaralı Şer'iyeye Sicili* (Ankara: TTK yay., 1958); Mandaville, "The Ottoman Court Records"; Abdul-Karim Rafeq, "Les registres des tribunaux de Damas comme source pour l'histoire de la Syrie," *Bulletin d'Études Orientales*, 26 (1973), 219-26; André Raymond, "Les documents du *mahkama* comme source pour l'histoire économique et sociale de l'Égypte au XVIIIe siècle," in *Les Arabes par leurs archives (XVIe-XXe siècles)*, ed. Jacques Berque and Dominique Chevallier (Paris: Éditions du centre national de la recherche scientifique, 1976), 125-39. Bu özetin hazırlanmasındaki yardımları için Boğaç Ergene ve Uri Kupferschmidt'e teşekkür ederiz.

¹⁸ Ayrıca Memlük İmparatorluğu ve Endülüs'ten bazı mahkeme kayıtları da günümüze ulaşmıştır. Memlük *şer'iyye* mahkeme kayıtlarıyla için bk. *A Catalogue of the Islamic Documents from al-Haram as-Sârif in Jerusalem* (Beirut: F. Steiner, 1986); a.m.f., "Documents as a Source for Mamluk History," *Mamluk Studies Review*, 1 (1997), 1-13; Mahmud Hammuda, *al-Madkhal ila dirasat al-watha'iq al-'Arabiyya* (Cairo: Dar al-Thaqafa, 1980), 187-213. Ayrıca bk. Mandaville, "The Ottoman Court Records," 311; Wael B. Hallaq, "The *Qādī's Dīwān* (Sijill) Before the Ottomans," *Bulletin of the School of African and Asian Studies*, 61 (1998), 415-36. Endülüs *şer'iyye* mahkeme kayıtlarıyla için bk. Christian Müller, *Gerichtspraxis im Stadtstaat Córdoba: Zum Recht der Gesellschaft in einer malikitisch- islamischen Rechtstradition des 5./11. Jahrhunderts* (Leiden: Brill, 1999).

sıra gayrimenkul mallar, tarım ve sanayi ürünleri fiyatlarını tanımlamış ve hesaplamışlardır. Sosyal tarihçiler, *vakıf* ve miras belgelerinden, ailevi anlaşmazlıklar ve ekonomik işlem kayıtlarından elde edilen bilgiye dayanarak, sadece çeşitli sosyal grupların sosyoekonomik faaliyetlerini değil, aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğunun bütün şehir ve bölgelerindeki sosyoekonomik yapısını da yeniden inşa etmeye gayret etmişlerdir.¹⁹

1990'ların ortalarına kadar pek çok sosyal tarihçi, bu *sicil* kayıtlarının, belirli hukuk gelenekleri ve kültürleri bağlamında ve belirli hukuki neticeler elde etmek amacıyla hukuk mahkemelerinde ortaya çıktığı gerçeğini göz ardı etmişlerdir. Diğer bir ifadeyle sosyal tarihçiler genellikle İslam hukuku ya da *şer'iyce* mahkemelerinden ziyade sosyal, ekonomik ve kültürel süreçlerle ilgilenmişler ve *şer'iyce* mahkemelerindeki sosyal etkileşim ve onlarda uygulanan kayıt oluşumu ve kayıt tutma uygulama metotlarıyla ilgili sadece nadiren bilgi sunmuşlardır.²⁰ Bu nedenle mahkemenin kendisi, hususi müstakil kurumsal, kültürel ve hukuk mantığı olan sosyal bir saha olarak ihmal edilmiş bir alan olagelmiştir.

Antropolojik Araştırmalarda Şer'iyce Mahkemeleri

Tarihçiler gibi, Orta Doğu ya da başka bir yerde Müslüman toplumları araştıran antropologlar da 1990'a kadar *şer'iyce* mahkemelerini incelemekten kaçınmışlardır. Bu ihmalin birkaç nedeni vardır. İlk olarak, disiplinler arasında yazılı olmayan ancak oturmuş iş bölümüne göre İslam hukuk araştırmaları, görevi İslam hukuk doktrinindeki incelikleri çözmek olan müsteşriklerin (çoğunlukla hukuk tarihçileri) "yetki alanı" içerisine girmesidir. Antropologlar hem antropolog hem de müsteşrikler tarafından resmi hukuk doktriniyle çok az ilgisi var olarak algılanan sosyal uygulamaları, toplumsal gelenekleri ve dinî ya da kültürel inançları tasvir ve tahlil etmekle sorumludurlar. Yine de ilgilerini hukuk alanına yönlendirdikleri nadir durumlarda antropologlar, İslam hukukundan ziyade geleneksel hukuku incelemeyi tercih etmişlerdir. Onların tercihi, sosyal ve kültürel antropolojinin geleneksel odaklanmasına uygun olarak şehirli, "karmaşık" ve eğitilmiş toplumlardan ziyade kabile, göçebe ve okuryazar olmayan toplumlardır. 1960'lara²¹ kadar bu odak noktasındaki ısrarcılık, Bedevi hukukuyla ilgili çok sayıda antropolojik çalışmaya yansıtılmıştır.²² Kazaen

¹⁹ Ör. bk. André Raymond, *Artisans et commerçants au Caire au XVIIIe siècle*, 2 vols. (Damascus: Institut Français de Damas, 1973-4); Suraiya Faroqhi, *Men of Modest Substance: House Owners and House Property in Seventeenth-Century Ankara and Kayseri* (Cambridge: Cambridge University Press, 1987); Haim Gerber, *Economy and Society in an Ottoman City: Bursa 1600-1700* (Jerusalem: The Hebrew University, 1988); Abraham Marcus, *The Middle East on the Eve of Modernity: Aleppo in the Eighteenth Century* (New York: Columbia University Press, 1989).

²⁰ Ronald Jennings'ın çalışmaları olağanüstüdür. Bk. "The Office of *Vekil (Wakil)* in 17th Century Ottoman *Shari'a* Courts," *Studia Islamica*, 42 (1975), 147-69; a. mlf., "Kadi, Court and Legal Procedure in 17th c. Ottoman Kayseri," *Studia Islamica*, 48 (1978), 133- 72; a.mlf., "Limitations of the Judicial Powers of the *Kadi* in 17th c. Ottoman Kayseri," *Studia Islamica*, 50 (1979), 151-84.

²¹ Keza bu eğilim Orta Doğu'da çalışan antropologlar arasında da aşikârdır. Michael Gilson, "Very like a camel: The appearance of an anthropologist's Middle East," in *Localizing Strategies: Regional Traditions of Ethnographic Writing*, ed. Richard Fardon (Washington and Edinburgh: Scottish Academic Press and Smithsonian Institution Press, 1990), 222-39, 224' de.

²² Omar Effendi al-Barghuti, *Judicial Courts among the Bedouins of Palestine* (Jerusalem: Palestine Oriental Society, 1922); Austin Kennet, *Bedouin Justice: Law and Customs among the Egyptian Bedouin* (London: Routledge, 1968); Safia K. Mohsen, *Quest for Order among Awlad Ali of the Western Desert of Egypt*

de olsa antropologlar ve müsteşrikler arasındaki iş bölümü, İslam hukuku ve geleneksel hukukun ikili yapısına katkıda bulunmuştur.

İkincisi, *şer'iyye* mahkemeleriyle ilgili antropolojik araştırmanın azlığı, bu kurumların modern Müslüman toplumlardaki kenarda kalmışlığını yansıtabilir. Gerçekten de önceki yüzyılların *şer'iyye* mahkeme kayıtları kıymetli bir tarihi kaynak olarak önemsendirken, yargının ahvâl-i şahsiyye ve aile hukuk meseleleriyle sınırlı olduğu günümüz Müslüman toplumlarında *şer'iyye* mahkemeleri genellikle (bize göre hatalı bir şekilde), ikincil kurumlar olarak görülmektedir.²³ Antropologlar ve sosyal bilimcileri diğer daha merkezi kurumları araştırma alanları olarak seçmeye iten şey, bu mahkemelerin algılanan kenarda kalmışlığı olabilir.

Son olarak, diğer sosyal alanlara nazaran *şer'iyye* mahkemelerini araştırmak bilhassa zordur. Bu kurumları araştırmayı isteyen antropologların sadece günlük ve edebi dillerde değil aynı zamanda çok yönlü ve karmaşık hukuk söyleminde de uzman olmaları gerekmektedir. İlaveten, *şer'iyye* mahkemeleri teoride halka açık olsa da uygulamada içine kapanık kurumlardır.²⁴ Cami ya da pazar gibi yerlerin aksine mahkemeye giriş ve özellikle uzun süreli katılım, kurumsal muhafızlar tarafından yakından izlenmektedir.²⁵ Bu alanın erişilmezliği, antropologların dikkatlerini neden daha kontrol edilebilir sosyal alanlara odaklamayı tercih ettiğini açıklayabilir.

Hukuk tarihçileri, sosyal tarihçiler ve antropologlar farklı nedenlerden dolayı ilmî dikkatlerini *şer'iyye* mahkemelerine yönlendirmeme meylinde olmuşlardır. Şunu söyleyebiliriz ki, müstakil bir sosyo-hukuk kurum olarak *şer'iyye* mahkemesi "akademik yetimliğinden" mustarıptır: Hiçbir disiplin bu kurumu sistematik olarak araştırmayı üstlenmemiştir. Bununla birlikte aşağı yukarı son on yıldan bu yana *şer'iyye* mahkemeleri yavaş yavaş yeni ve belki de eşsiz bir ilmî ilginin odağı olmuştur. Bu yeni değişimi ne tetiklemiştir?

(Michigan: Michigan State University Press, 1971); Frank H. Stewart, "Tribal Law in the Arab World: A Review of the Literature," *International Journal of Middle East Studies*, 19 (1987), 473-90; a.mlf., *Texts in Sinai Bedouin Law*, 2 vols. (Wiesbaden: Otto Harrossowitz, 1988); a.mlf., "Customary Law among the Bedouins of the Middle East and North Africa," in *Nomadic Societies in the Middle East and North Africa: Entering the 21st Century*, ed. Dawn Chatty (Leiden: Brill, 2006), 239-79; *İslam Ansiklopedisi İkinci Baskı*, şu madde başlıklarına bk., 'Urf, 2. Arab Customary Law (Frank H. Stewart).

²³ Rosen, *The Anthropology of Justice*, 10; Ziba Mir-Hosseini, *Marriage on Trial: A Study of Islamic Family Law, Iran and Morocco Compared* (London: I. B. Tauris, 1993), 10-13; Lev, *Islamic Courts in Indonesia*, x. Ayrıca bk. J. N. D. Anderson, *Law Reform in the Muslim World* (London: The Athlone Press, 1976), 4.

²⁴ Anna Würth, "Contemporary Courts in the Middle East: Thoughts about the State of the Art" (paper presented at the International Workshop, "Courts of Law and Legal Cultures in Past and Present Muslim Societies: A Socio-Legal Perspective", Ben-Gurion University, June 2005).

²⁵ Ido Shahar, "Practicing Islamic Law in a Legal Pluralistic Environment: The Changing Face of a Muslim Court in Present-Day Jerusalem" (Ph.D. dissertation, Ben Gurion University of the Negev, Beer Sheva, 2006), 112-22.

2. Şer'iyeye Mahkemelerine ve Onları Çevreleyen Hukuk Sistemlerine Artan İlgi

21. yüzyılın başında beşerî ve sosyal bilimlerde geniş bazı metodolojik ve epistemolojik değişimler vuku bulmuştur.²⁶ Bu değişiklikler sonucunda yukarıda bahsedilen üç çalışma alanında şer'iyeye mahkemelerine karşı ilgi neredeyse eş zamanlı olarak artmıştır. Müslüman toplumlarda geri kalmışlık ve durağanlık imajı üreten oryantalist ilmî geleneğe karşı artan eleştiriye cevaben²⁷ İslam hukuk araştırmacıları, çalışma alanlarının kapsamlı bir tashihine girişmişlerdir. *İçtihat* (bağımsız hukuk muhakemesi) kapılarının kapatılması ve İslam hukukunun sadece fakihlerin hukuku olarak değerlendirmesi gibi köklü bazı görüşler sorgulanmaya başlanmıştır.²⁸ Dahası bir kimse hukuk tarihi içinde bir odak değişimini hisseder: Artık İslam hukuk araştırmacıları sadece kurucu hukuk metinlerini incelemeye yoğunlaşmamaktadır. Onun yerine dikkatlerini, tatbiki hukuk (*fürû'*) ve hukuki görüşler (*fetvalar*) gibi daha yerleşmiş, uygulama-odaklı metinlere çevirmişlerdir.²⁹

Değişen odak noktası, özellikle *müftüler* ve *kadılar* gibi İslam hukuk uygulayıcılarına daha fazla ilgi göstermeyi gerekli kılmıştır. Hukuk tarihçilerinin ilk dikkatini çeken şey *müftüler* ve onların *fetva* müdevvenatı olmuştur.³⁰ *Fetva* müdevvenatı yapısı gereği "klasik" *fıkıh* literatürüne daha yakındır. Bazı hukuk tarihçilerinin dikkat çektiği üzere, *fetvalarının*

²⁶ Bu değişimler için ör. bk. Georg G. Iggers, *Historiography in the Twentieth Century: From Scientific Objectivity to the Post-Modern Challenge* (Hanover and London: Wesleyan University Press, 2005 [1997]), chaps. 10 and 11; John R. Hall, "Cultures of Inquiry and the Rethinking of Disciplines," in *Social in Question: New Bearing in History and the Social Sciences*, ed. Patrick Joyce (London: Routledge, 2002), 191-210; Victoria E. Bonnell and Lynn Hunt, "Introduction," in *Beyond the Cultural Turn: New Directions in the Study of Society and Culture*, ed. Victoria E. Bonnell and Lynn Hunt (Berkeley, Los Angeles and London: The University of California Press, 1999), 1-34.

²⁷ Bu eleştiri Edward Said tarafından tetiklenmiştir. *Orientalism* (New York: Pantheon Books, 1979).

²⁸ Wael B. Hallaq, "Was the gate of *Ijtihad* Closed?", *International Journal of Middle East Studies*, 16 (1984), 3-41; Sherman Jackson, *Islamic Law and the State: The Constitutional Jurisprudence of Shihab al-Din al-Qaraḥī* (Leiden: Brill, 1996), 225; Hoexter, "Qadi, Mufti and Ruler."

²⁹ Hallaq, "From *Fatwās* to *Furu'*"; Judith E. Tucker, "Muftis and Matrimony: Islamic Law and Gender in Ottoman Syria and Palestine," *Islamic Law and Society*, 1 (1994), 265-300; a.mlf., *In the House of the Law: Gender and Islamic Law in Ottoman Syria and Palestine* (Berkeley: University of California Press, 1998); *Islamic Legal Interpretation: Muftis and Their Fatwas*, ed. Muhammad Khalid Masud, Brinkley Messick and David S. Powers (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1996); David Powers, *Law, Society and Culture in the Maghrib, 1300-1500* (Cambridge: Cambridge University Press, 2002); Ahmad Atif Ahmad, *Structural Interrelations of Theory and Practice in Islamic Law: A Study of Six Works of Medieval Islamic Jurisprudence* (Leiden: Brill, 2006).

³⁰ 1990'ların başında Granada [Gırnata] İslami Araştırmalar Merkezinde yapılan uluslararası "The Making of a Fatwa/Bir Fetvanın Oluşumu" konferansı, hukuk tarihçilerinin *müftüler*, *fetvalar* ve *iftaya* karşı olan artan ilgilerine işaret etmektedir. Bu konferansta sunulan tebliğlerin bazıları daha sonra *İslam Hukuk Yorumu*'na dâhil edilmiştir. Diğerleri başka mecralarda yayımlanmıştır. Ör. bk. Aharon Layish, "The *Fatwa* as an Instrument of the Islamization of a Tribal Society in Process of Sedentarization," *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 54 (1991), 449-59; Manuela Marin, "Law and Piety: A Cordovan Fatwa," *Bulletin of the British Society for Middle Eastern Studies*, 17 (1990), 129-36.

derlenmesi makul görülecek kadar yüksek ilmî konuma sahip *müftüler* genellikle, etkili *fürû'* kitaplarının ve hatta *fıkıh usulü* metinlerinin müellifleriydiler.³¹ Kadılara gelince araştırmacılar onlara ve onların uygulamalarına daha fazla ilgi göstermekte ve *şer'iyeye* mahkemelerinin farklı toplumdaki işleyişini belirleyen kurumsal düzenlemeleri ele alan literatür miktarı da hızla artmaktadır.³² Araştırmacılar, İslam hukukunun değişen sosyal durumlara intibakına katkıda bulunan *kadılar* ve diğer memurların mekanizmalarını belirlemeye gayret ettikçe, (bu) İslam hukukunun gelişmesinde *kadılar*ın rolünün yeniden ele alınmasıyla sonuçlanmıştır.³³

Hukuk tarihindeki bu yeni yönelimler kadar, sosyal tarih alanındaki gelişmeler de önemlidir. 1990'ların ortalarında, *sicil*-merkezli çalışmalarda *şer'iyeye* mahkeme kayıtlarının sıklıkla bilgisizce ve yüzeysel bir şekilde ele alınması konusunda belirli bir metodolojik hoşnutsuzluk zuhur etmiştir. Zouhair Ghazzal, 1996 tarihli tanıtımında Establet ve Pascual'un *Familles et fortunes à Damas: 450 foyers damascains en 1700 (Şam'daki Aileler ve Servet: 1700'de 450 Şam hanesi)*³⁴ isimli çalışmalarında yazarları, mahkeme kayıtlarının nicel bir analizini yürütme kararlarını tartışmadıkları için tenkit etmiştir. Göz ardı edilemeyecek derece önemli olan bu tercihin, metodolojik düşüncelerle izah edilmesi ve desteklenmesi gerektiğini iddia etmiştir. Buna cevaben André Raymond, mahkeme kayıtlarının nicel analizlerinin değerini savunmuştur.³⁵ Buna mukabil Ghazzal, eleştirisinin bütün *sicil*-merkezli Osmanlı ve Orta Doğu tarih yazımına yönelik olduğunu izah etmiştir.³⁶ O, tarihçilerin mahkeme kayıtlarını bu belgelerin dışında kalan yöntemlerle ele alarak onların doğal metinsel yapısını göz ardı etme yaklaşımlarındaki *a priori* (dogmatik) kararına itiraz ettiğini açıklamıştır.

³¹ Wael B. Hallaq, "Introduction: Issues and Problems," *Islamic Law and Society*, 3 (1996), 127-36, 129'da; Norman Calder, "Al-Nawawī's Typology of *Muftīs* and its Significance for a General Theory of Islamic Law," *Islamic Law and Society*, 3 (1996), 137-64, 142'de. Ayrıca bk. Hoexter, "Qadi, Mufti and Ruler", 67, s. 2.

³² Christian Muller, "Judging with God's Law on Earth: Judicial Powers of the *Qādī al-Jamā'a* of Cordoba in the Fifth/Eleventh Century," *Islamic Law and Society*, 7 (2000), 159-86; *Dispensing Justice in Islam: Qadis and their Judgments*, ed. Muhammad Khalid Masud, Rudolph Peters and David S. Powers (Leiden: Brill, 2005); Hoexter, "Qadi, Mufti and Ruler."

³³ Wael B. Hallaq, "Qadis Communicating: Legal Change and the Law of Documentary Evidence," *Al-Qantara*, 20 (1999), 437-65; Hoexter, "Qadi, Mufti and Ruler."

³⁴ Zouhair Ghazzal, "Review of Colette Establet and Jean-Paul Pascual, *Familles et fortunes à Damas* (Damascus: Institut Français de Damas, 1994)," *International Journal of Middle East Studies*, 28 (1996), 431-2.

³⁵ André Raymond, "A Response to Zouhair Ghazzal's Review of *Familles et fortunes à Damas* (Damascus: Institut Français de Damas, 1994) in *IJMES* 28, 3 (1996), 431-2," *International Journal of Middle East Studies*, 30 (1998), 472-4. Bildiğimiz kadarıyla Raymond'un harika *Artisans et commerçants'i* (*Esnaf ve Tüccarlar*) (1973-4) sistematik olarak nicel metotları kullanan ilk önemli *sicil*-temelli sosyal tarih [çalışmasıdır]. Mahkeme kayıtlarını analiz etmede nicel metotları kullanarak çalışmalarını yayımlayan Pascual ve Establet'in de dâhil olduğu birçok sosyal tarihçi Raymond'ın öğrencileriydi.

³⁶ Zouhair Ghazzal, "A Reply to André Raymond," *International Journal of Middle East Studies* 30 (1998), 474-5.

Islamic Law and Society 1998'de, Dror Ze'evi'nın Orta Doğu sosyal tarihinde şer'iyye mahkeme kayıtlarının kullanımını tartıştığı bir değerlendirme makalesi yayımlamıştır.³⁷ Ze'evi, sicil-merkezli sosyal tarihlerin pek çoğunda şer'iyye mahkeme kayıtlarının "basit bir yansıtıcı ya da ayna sayesinde toplum ve kültürü aksettiren bir kaynak" olarak, gerçekliğin şeffaf bir kaydı şeklinde ele alındığını müşahede etmiştir.³⁸ Bu yüzeysel yaklaşım yerine Ze'evi, sicili kültürel bir doku, üretim bağlamı içinde tahlil edilmesi gereken belirli bir sosyohukuk vakanın bir ürünü olarak ele alan daha metodolojik-bilgi odaklı bir yaklaşım benimsenmesini güçlü bir şekilde iddia etmiştir. O, tarihçileri "çeşitli dönemlerde muhtelif şer'iyye mahkemelerindeki kâtiplerin ve kaduların, sürekli değişen ihtiyaçlar ve kavramlara hizmet etmek için mahkemenin güncel gidişatlarını yazarken yorumladıkları, değiştirdikleri ve yeniden ürettikleri mekanizmalara" daha fazla dikkat etmeye çağırıştır.³⁹ Ze'evi ayrıca, şer'iyye mahkeme kayıtlarının, geniş bir dizi sosyal fenomenin incelenebileceği bir prizma oluşuna ek olarak, kendi başlarına incelenmeyi hak eden ilgi çekici sosyal kurumların ürünleri olduğunu da iddia etmiştir. Bu kurumların tarihi gelişimi, onların hukuk kültürleri ve gelenekleri ve onlarda sürdürülen yöntem ve uygulamaların hepsi oldukça önemlidir.

Bu iddialar tarihçilerin, sicil-merkezli sosyal tarihin durumu konusunda artan hoşnutsuzluğunu yansıtmaktadır. Ghazzal ve Ze'evi'nın metodolojik kaygılarını paylaşan bir dizi sosyal tarihçi, arşivlerde üretilen ve korunan şer'iyye mahkeme kayıtlarının kurumsal ortamıyla daha kapsamlı bir şekilde ilgilemektedirler.⁴⁰ Bu araştırmalar ve devam eden çeşitli çalışmalar, bu mahkemelerde çalıştırılan personel, hâkim hukuk ve örgütsel kültürler ve onların diğer hukuk kurumlarıyla ilişkileri hakkındaki bilginin yanı sıra, Müslüman toplumlarda çeşitli zaman ve mekânlarda şer'iyye mahkemeleri ve hukuk sistemlerinin işleyişi hakkında kıymetli veriler ihtiva eder.

Çağdaş şer'iyye mahkemelerine odaklanan önemli miktarda antropolojik literatür de son yirmi yılda zuhur etmiştir. Antropologlar umumen hukuk sahasıyla ve hususen sosyal bir

³⁷ Dror Ze'evi, "The Use of Ottoman Shari'a Court Records as a Source for Middle Eastern Social History: A Reappraisal," *Islamic Law and Society*, 5 (1998), 35-56.

³⁸ A. mlf., 37.

³⁹ A. mlf., 38.

⁴⁰ Nelly Hanna, "The Administration of Courts in Ottoman Cairo," in *The State and its Servants: Administration in Egypt from Ottoman Times to the Present*, ed. a.mlf, (Cairo: The American University in Cairo Press, 1995), 44-59; Najwa al-Qattan, "Textual differentiation in the Damascus *Sijill*: Religious Discrimination or Politics of Gender?", in *Women, the Family, and Divorce Laws in Islamic History*, ed. Amira El-Azhary Sonbol (New York: Syracuse University Press, 1996), 191-201; Leslie Peirce, "Seniority, Sexuality, and Social Order: The Vocabulary of Gender in Early Modern Ottoman Society," in *Women in the Ottoman Empire: Middle Eastern Women in the Early Modern Era*, ed. Madeline C. Zilfi (Leiden: Brill, 1997), 169-96; a. mlf, *Morality Tales: Law and Gender in the Ottoman Court of Aintab* (Berkeley: University of California Press, 2003); Beshara Doumani, "Adjudicating Family: The Islamic Court and Disputes between Kin in Greater Syria, 1700-1860," in *Family History in the Middle East: Household, Property, and Gender*, ed. a. mlf, (New York: State University of New York Press, 2003), 173-200; Boğaç A. Ergene, *Local Court, Provincial Society and Justice in the Ottoman Empire: Legal Practice and Dispute Resolution in Çankırı and Kastamonu (1652-1744)* (Leiden: Brill, 2003); Iris Agmon, *Family and the Courts: Legal Culture and Modernity in Late Ottoman Palestine* (New York: Syracuse University Press, 2006).

kurum olarak *şer'iyye* mahkemesiyle ilgilenmeye başlamışlardır. Bu eğilim, sosyohukuk kurumlar olarak *şer'iyye* mahkemelerinin sosyal, politik ve kültürel dinamiklerini anlamamıza çokça katkıda bulunan çağdaş *şer'iyye* mahkemeleriyle ilgilenen bir dizi monografinin yayımlanmasında kendini göstermektedir.⁴¹

Hukuk tarihçileri, sosyal tarihçiler ve aynı zamanda hukuk antropologlarının makalelerini yayımlayan *Islamic Law and Society*'nin 1994'te ortaya çıkmasıyla önemli bir ilerleme elde edilmiştir. Gelişimin farklı yollarla da olsa her üç disiplinde meydana gelmiş olması gerçeği, 20. yüzyılın sonunda akademideki daha kapsamlı değişimlerle açıklanabilir.⁴² Biz artık bugünkü ve tarihsel Müslüman toplumlardaki hukuk mahkemelerini sosyohukuk bir bakış açısıyla incelemeye yoğunlaşan sosyal ve hukuk tarihçileri ve sosyal bilimciler tarafından kaleme alınan müstakil bir grup bilimsel çalışmadan bahsedebiliriz.⁴³ Yapılacak daha çok iş görünmektedir. Bu mahkemelerin işleyişindeki benzerlikler ve farklılıkları; Müslüman toplumların hukuk alanlarında süreklilik ve değişimi ve tarih boyunca *şer'iyye* mahkemelerinin kurumsal gelişimini daha iyi anlayabilmemiz için *şer'iyye* mahkemeleriyle ilgili daha deneysel çalışmalar gerekmektedir. Bu çalışmalar, yeni metodolojik-bilgi odaklı yaklaşımlarla yönlendirilmeli ve hukuk tarihçileri, sosyal tarihçiler ve sosyal bilimcilerin müşterek çabaları üzerine inşa edilmelidir. Gerçekten de bunlar 2005 baharında Ben Gurion Üniversitesinde düzenlediğimiz "Courts of Law and Legal Cultures in Past and Present Muslim Societies: A Socio- Legal Perspective" (Geçmiş ve Günümüz Müslüman Toplamlarında Hukuk Mahkemeleri ve Hukuk Kültürleri: Sosyo-Hukuki Bir Bakış) konulu çalıştayın hedefleriydi.⁴⁴

⁴¹ Brinkley M. Messick, *The Calligraphic State: Textual Domination and History in a Muslim Society* (Berkeley, Los Angeles, Oxford: University of California Press, 1993); Anna Würth, *ash-Shari'a fi Bab al-Yaman: Recht, Richter und Rechtspraxis an der familienrechtlichen Kammer des Gerichtes Süd-Sanaa (Republik Jemen) 1983-1995* (Berlin: Duncker & Humblot, 2000); Rosen, *Anthropology of Justice*; a. mlf, *The Justice of Islam: Comparative Perspectives on Islamic Law and Society* (Oxford and New York: Oxford University Press, 2000); Carolyn Fleuer-Lobban, *Islamic Law and Society in the Sudan* (London: Frank Cass, 1987); Mir- Hosseini, *Marriage on Trial*; Susan F. Hirsch, *Pronouncing and Persevering: Gender and the Discourses of Disputing in an African Islamic Court* (Chicago: The University of Chicago Press, 1998); Erin E. Stiles, "When Is a Divorce a Divorce? Determining Intention in Zanzibar's Islamic Courts," *Ethnology*, 42 (2003), 273-88; a. mlf, "Broken edda and Marital Mistakes: Two Recent Disputes from an Islamic Court in Zanzibar," in *Dispensing Justice in Islam*, 95-116; Michael Peletz, *Islamic Modern: Religious Courts and Cultural Politics in Malaysia* (Princeton: Princeton University Press, 2002); John R. Bowen, *Islam, Law and Equality in Indonesia: An Anthropology of Public Reasoning* (Cambridge: Cambridge University Press, 2003).

⁴² Yukarıdaki 26. dipnota bk. ayrıca bk. Iris Agmon, "Women's History and Ottoman *Shari'a* Court Records: Shifting Perspectives in Social History," *Hawwa*, 2 (2004), 172-209.

⁴³ Sosyohukuk yaklaşım aşağıda kısaca tartışılmaktadır.

⁴⁴ Her ne kadar çalıştay, Müslüman toplumlardaki bütün hukuk mahkemelerini kapsayacak şekilde tasarlanmış olsa da tebliğlerin çoğu *şer'iyye* mahkemeleriyle ilgiliydi. Çalıştayda sunulan on sekiz tebliğden on ikisi geçmiş ve şimdiki *şer'iyye* mahkemelerine yoğunlaşmakta, bir tanesi Osmanlı *Nizamiye* mahkemeleriyle ilgilenmekte, bir diğeri çağdaş İstanbul hukuk mahkemesiyle ilgilenmekte ve dört tanesi de belirli mahkemeler yerine hukuk kavramlarına veya araştırma metodolojilerine yoğunlaşmaktaydı. Çalıştay, Helene Soref Vakfı ve Negev Ben Gurion Üniversitesi Beşerî ve Sosyal

Çalıştayda gerçekleşen sunumlar ve münazaralar mevcut sayının konusuna yol göstermiştir. Burada bir araya getirilen, her biri çalıştayda sunulan dört makale, çağdaş şer'iyye mahkemeleri araştırmasındaki bazı tartışmaları ve yeni yönelimleri örneklemektedir. Onlar birlikte ele alındığında, hâlihazırda bu artan araştırma eğilimini meşgul eden çeşitli teorik, metodolojik ve deneysel kaygıları ifade etmektedirler.

3. Sayı Konusu

Biz bu sayı konusunda son yıllarda daha karmaşık bir çalışma alanı olan şer'iyye mahkemeleri ve Müslüman toplumlardaki hukuk kültürlerine ilişkin metodolojik ve kavramsal sorunlara yoğunlaşmayı tercih ettik. Dört makale, disiplinler arası araştırmanın doğal potansiyelini vurgulamaktadır. Yazarların akademik eğitimi çok çeşitli disiplinleri ve uzmanlık alanlarını temsil eder: Osmanlı sosyal tarih, İslam hukuk tarihi, iktisat bilimi ve iktisat tarihi, hukuk ve hukuk antropolojisi. Yazarların üçü (Ergene, Abou Ramadan ve Shahar) tarihsel analiz maksadıyla sosyoloji, iktisat bilimi ve hukuk çalışmalarından ödünç alınan araçlar ve modelleri kullanmakta ve üç yazar da (Tamdoğan, Abou Ramadan ve Shahar) mukayeseli bir bakış açısını vurgulamaktadır. Makalelerin metodolojik ve kavramsal malzemeleri deneysel araştırmaya dayanmakta ve üç yazar (Ergene, Tamdoğan ve Abou Ramadan) belirli vaka çalışmaları sunmaktadır. Bu nedenle biz "uygulamadaki hukuk" ("teori ve pratik" in aksine) mefhumunu vurguluyor ve şer'iyye mahkemeleri ve İslam hukuk çalışmasında sosyoyasal bir yaklaşım benimsemenin faydalarına dikkat çekiyoruz. Belirli şer'iyye mahkemelerinde gözleme dayalı çalışmalar yürüterek sosyohukuk tarihçileri hukuk, toplum, ekonomi ve kültür arasındaki yerel, tarihsel olarak koşullu ilişkileri çözmeye gayret etmektedirler. Bu yaklaşım ayrıca, şer'iyye mahkemelerinin gidişatıyla ilgili genel sonuçlar üretmeye de çalışmaktadır.

Boğaç Ergene şer'iyye mahkeme kayıtlarının niceliksel bir analiz denemesini sunar, ki [bu] yaklaşım belirtildiği üzere, sicillerin bir veri bankası olarak yüzeysel kullanılması nedeniyle metodolojik gerekçelerle tenkit edilmiştir. Kısmen bu gibi eleştirilerden dolayı, Orta Doğu ve başka yerlerdeki Müslüman toplumları inceleyen giderek artan sayıda sosyal tarihçiler, nicelikselden ziyade niteliksel metotları tercih etmektedir.⁴⁵ Ancak bu, mahkeme kayıtlarının niceliksel analiz potansiyelinin tükendiği manasına gelmez. Ekonomi ve ekonomi tarihi eğitimi altyapısını yan, 18. yüzyıl Çankırı ve Kastamonu Osmanlı mahkemeleri hukuki uygulamalarıyla ilgili derin bilgisiyyle birleştiren⁴⁶ Ergene, 18. yüzyıl başında Kastamonu mahkemesine katılan kişilerin sosyal ilişkilerini yorumlama ve mahkemeye etkileşimlerini analiz etmede nicel bir model teklif etmektedir. Mahkeme sürecini nasıl deneyimlediklerini öğrenmek için mahkemeye katılan kişilerin kimliklerini ve farklı sosyal grup üyelerinin yaptığı hukuki tercihleri araştırmaktadır. Onun analizi, 18. yüzyıl Kastamonu'da sosyal hiyerarşilere kısa bir göz atmayı önererek mahkemedeki çeşitli sosyal gruplar arasındaki ilişkileri takip etmektedir.

Ergene'nin modeli deneyseldir: Öncelikle, onun örnekleme sadece beş yıllık bir zaman diliminde kaydedilen mahkeme davalarını içerir. Bir yandan bu, niceliksel değerlendirme için

---

Bilimler Fakültesi tarafından desteklenmiştir. Bk. http://web2.bgu.ac.il/MidEast/workshop/main.asp?page=previous_workshops [Bu link aktif değildir.]

⁴⁵ Bu meylin nedenlerinin kapsamlı bir tartışması için bk. Agmon, "Women's History and Ottoman Shari'a Court Records."

⁴⁶ Bk. Ergene, *Local Courts*.

yeteri kadar büyük bir örnekleme diğer yandan bu süre mahkeme ya da çevresindeki toplumda büyük hiçbir değişikliğin gerçekleşmediğinden emin olmak için oldukça kısadır. İkinci olarak Ergene hesaplamalarının geçerliliği ve modelinin daha fazla geliştirilmesini sağlayacak araçlarla ilgili metodolojik değerlendirmeleriyle okuyucunun ilgisini çekmektedir. Üçüncü olarak, o metodolojik değerlendirmelerini, *mahkemeye* odaklanan ve Kastamonu toplumuyla ilgili soruları dikkatli bir şekilde ele alan tarihsel yorumuyla birleştirmektedir. Bu konuda Ergene mahkeme kayıtlarının yüzeysel kullanımına yönelik eleştirileri dikkate almaktadır. Aynı zamanda o, niceliksel metotları tamamen terk etmez, aksine bu çabayı daha farkında bir şekilde üstlenmektedir.

Işık Tamdoğan da 18. yüzyıl Anadolu Osmanlı mahkemeleri hakkında yazmaktadır: Adana ve Üsküdar mahkemeleri. O, bu iki mahkeme kayıtlarına dayanarak anlaşmazlık çözümünde *sulh* uygulamasını incelemektedir. Tamdoğan hem mahkeme içinde hem de mahkeme dışında ulaşılan *sulh* anlaşmalarını araştırmaktadır. O, *şer'iyeye* mahkemelerinin, insanların anlaşmazlığın çözümü için başvurdukları mercilerden yalnızca birisi olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda *şer'iyeye* mahkemeleri hükümet yetkilileri tarafından yürütülen ve devlet yönetiminin bir parçasını oluşturan resmi-yetkili bir hukuk kurumu iken ayrıca o - ekseriyetle- devlet kontrolünün dışında görevini icra eden geniş bir hukuki alana mensuptur. Onun tahlili mahkeme dışı uygulamaların Osmanlı medeni hukuk kültürünün önemli bir parçası olduğunu göstermektedir. Bu, *şeriat* ve *şeriat dışı* anlaşma çözüm tarzları ve resmi ve gayriresmî hukuk sistemleri arasında belirgin bir farklılığın olmadığını ileri sürmektedir. Tamdoğan iki farklı yerel ortamda faaliyet gösteren *şer'iyeye* mahkemelerinin çalışma usullerini karşılaştırmaktadır: Güneydoğu Anadolu'da uzak bir taşra şehri/kasabası olan Adana ve Osmanlı başkentinde bir semt olan Üsküdar. Bu mukayese, yerel durumlar ve şartların, özellikle siyasi merkeze yakınlığın, yerel hukuk kültürlerinin şekillenmesinde önemli bir rol oynadığını göstermektedir.⁴⁷

Moussa Abou Ramadan'ın İsrail'deki *şeriat* mahkemeleriyle ilgili makalesi de farklı bir kuramsal bakış açısıyla da olsa özel siyasi durumların hukuk alanını ve kültürü şekillendiren tutumunu tartışmaktadır. O, Bourdieu'nun sosyolojik "saha" modelini uygulayarak günümüz İsrail'inde *şeriat* mahkeme sistemini incelemektedir. Abou Ramadan, başka zaman ve mekânlardaki *şeriat* sahalarının aksine İsrail'deki çağdaş *şeriat* alanının diğer sosyal alanlara bağlı olarak özerklik eksikliği, sınırların muğlaklığı ve aktörler arasındaki rekabet yokluğuyla (*kadıların* gücünü tekelleştirmesi nedeniyle) tezahür ettiğini ileri sürmektedir. Abou Ramadan bu alanın kuralsız doğasını vurgulayarak diğer, daha "normal" *şeriat* alanlarını niteleyen çeşitli vasıflara dikkat çekmektedir.

Abou Ramadan Müslüman toplumlarda hukuk mahkemeleri araştırmasına birtakım katkılarda bulunmaktadır. İlk olarak, onun -gayrimüslim bir devlet olan- İsrail'deki *şeriat* mahkemeleri araştırması, sömürge şartlarında faaliyet gösteren *şeriat* mahkemeleri incelemesiyle ilgili bazı araştırma soruları ve metodolojik meseleleri vurgular: bu mahkemeler içindeki güç ilişkilerinin oyunu; bunlarda inşa edilen ve müzakere edilen etnik, dinî ve müşterek kimlikler ve çok kültürlülük meselesi. İkinci olarak, İsrail'deki *şeriat* mahkemelerinin hem istisnai hem de kuralsız olduğu savını sürdürmek için Abou Ramadan, Orta Doğu ve ötesindeki diğer devletlerin *şeriat* mahkemelerinden kanıt sunmakta, böylece

⁴⁷ Birçok araştırmacı mukayeseli bir yaklaşım kullanmıştır. Bk. Faroqhi, *Men of Modest Substance*; Ergene, *Local Court*; Agmon, *Family and Court*.

modern ve modern öncesi zamanlarda ve Müslüman ve gayrimüslim devletlerdeki *şeriat* mahkemeleriyle ilgili birtakım ilginç mukayese noktaları önermektedir.

Ido Shahar'ın katkısı farklı bir kuramsal çerçeveye dayanmaktadır. Son kırk yılda sosyohukuk çalışmalarında önemli bir bakış açısı olarak zuhur eden hukuki çoğulculuk, hukuk kaynaklarının ve birçoğu devletin kontrolü altında olmayan yasal alanı oluşturan hukuk kurumlarının çokluğunu vurgulayarak ispatlı ve tutarlı bir alan olarak hukuk anlayışına karşı çıkmaktadır. Hukuki çoğulculuğun Avrupa ve Kuzey Amerika'daki hukuk tarihi ve sosyohukuk çalışmaları üzerinde derin bir etkisi olmasına rağmen o, İslam hukuk araştırmacıları tarafından nadiren kullanılmıştır. Bu talihsiz bir durumdur çünkü o, *şer'iyye* mahkemeleri ve onları çevreleyen hukuk kurumları arasındaki karmaşık ilişkileri anlamamızı geliştirmede yardımcı olabilirdi.

Geçmişte ve günümüzdeki pek çok Müslüman toplumda *şer'iyye* mahkemeleri diğer hukuki mercilere koşut olarak faaliyet göstermiştir. Bu nedenle *şer'iyye* mahkemeleri çoğunlukla sadece *şer'iyye* mahkemelerini değil aynı zamanda diğer mahkemeleri de içeren bir ortamda faaliyet göstermiştir. Shahar, farklı mahkemeler ve farklı hukuk yapıları arasındaki ilişkileri vurgulayarak, hukuki-çoğulcu bir bakış açısının *şer'iyye* mahkemeleri çalışmalarına önemli bir katkı sağlayabileceğini iddia etmektedir. O, *şer'iyye* mahkemelerini kapalı ve soyutlanmış varlıklar olarak değil tam aksine, diğer mahkemeler de dâhil olmak üzere yerel ağlar içinde köklü kurumlar olarak çalışmaya davet etmektedir. *Şer'iyye* mahkemelerinin şekillenmesinde kurucu bir rol oynayan tam da bu ilişkiler ve bunların tarihsel gelişimi, temel bir araştırma konusu oluşturmaktadır.

Hukuk mercileri arasındaki karşılıklı ilişkilerin de *şer'iyye* mahkemelerinde hizmet sunulan nüfus hakkında önemli çıkarımları vardır: davacılar nadiren aynı hukuk alanında faaliyet gösteren çeşitli hukuk kurumları arasında çözüm arayışına girmektedir. Benzer şekilde hukuki çoğulculuğun kuramsal çerçevesi, Sünni İslam içinde farklı hukuk ekollerine (tek. *mezhep*) mensup *kadılar* arasındaki karşılıklı ilişkiler hakkında yeni ufuklar açabilir. Çok çeşitli örneklerle dayanarak Shahar, farklı tarihsel bağlamlarda *şer'iyye* mahkemeleri incelemesinde hukuki-çoğulcu bir bakış açısının değerini ortaya koymak için bu konuların ön bir müzakeresini sunmaktadır.

Bu dört makale *şer'iyye* mahkemeleri hakkında geniş bir yelpazede kuramsal, metodolojik, konulu ve deneysel müzakereler sunmaktadır. Her bir makale bu önemli -fakat şimdiye kadar ihmal edilen- hukuk kurumunun incelenmesi konusunda alternatif araştırma gündemlerini yansıtır ve destekler ve böylece onun işleyişine ve tarihine dair anlayışımıza katkıda bulunur. Bir grup olarak dört makale *şer'iyye* mahkemeleri araştırmasında değişen bakış açılarını vurgulamaktadır.***

*** [İlgili dergi sayısında kullanılan] Transliterasyon hakkında bir not: Ergene ve Tamdoğan'ın Osmanlı imparatorluğuyla ilgili iki makalesinde çoğunlukla Türkçe transliterasyon kullanılırken Abou Ramadan ve Shahar'ın makalesinde Arapça transliterasyon kullanılmaktadır. *Şeriat*, *kadı* ve *fıkıh* gibi yaygın hukuk terimlerinin her dört makalede de Arapça transliterasyon kullanılmıştır. Dipnotlar dışında herhangi bir transliterasyon işareti kullanmadık.